

УДК 159.9.015+008

Г. Балл, доктор психол. наук, проф., член-корр. НАПН України
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ

В. Мєдінцев, канд. психол. наук.

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ

МОДУСИ КУЛЬТУРИ ЯК ОДИНИЦІ ЇЇ АНАЛІЗУ

Сукупність культурних феноменів може бути представлена як система модусів культури, кожен з яких можна розглядати як її одиницю. Показано, що модуси культури можуть бути представлені як моделі і як компоненти відображень, що описують культурні впливи. Наведене модельне трактування знаку і спосіб опису культурних впливів, компонентами яких є знакові системи.

Ключові слова: модуси культури, аналіз за одиницями, модель, знак.

Ми виходимо (див. [4; 6; 8; 11]) з базованого на низці авторитетних джерел широкого трактування культури як сукупності складових людського буття, що слугують носіями соціальної пам'яті й осередками соціально значущої творчості.

Поставивши мету підвищити, за допомогою системного підходу, чіткість, а відтак і продуктивність, цього трактування, ми конкретизуємо його таким чином, що опишемо культуру як складну систему (систему систем) з багаторівневою ієрархією – пор. розгляд особистості як «буття культури в людському індивіді» [11: 172], а особистості, за Г.С. Костюком, – як «складної цілісної системи систем» [12: 113]. За пропонованого нами опису, кожна складова культури (а так само й ціла людська культура) – це деякий *модус культури*. Згадуючи розрізнення Л.С. Виготським [10] психологічного аналізу за елементами і за одиницями, ми трактуємо модуси культури саме як її *одиниці*. Вважаючи *культуру*, у найширшому сенсі, головним предметом гуманітарного знання, ми тим самим розглядаємо модуси культури і як *одиниці предмета гуманітарного знання* – філософського, філологічного, історичного, психологічного тощо. Відповідно до цього, модуси культури є водночас *одиницями будь-якого знання*, зокрема природничо-наукового. Адже, наприклад, фізичне знання є *предметом* філософії фізики, методології фізики, історії фізики, методики викладання фізики та інших гуманітарних дисциплін.

Властивість будь-якого модусу культури, яка дає підставу розглядати його як її одиницю, полягає в наступному: відповідно до наведеного вище вихідного трактування культури, кожен модус культури є *системою*, яка містить *інформацію* про інші модуси культури – такі, що передують у часі даному модусу, і такі, що з'являються пізніше від нього. При цьому інформація розуміється, див. напр. [13], як міра структурної подібності систем. Уточнення такого розуміння з використанням теоретико-множинних уявлень

забезпечується, див. [1;2]: виокремленням *структурних, субстратних і функціональних* властивостей системи; визначенням *структури* системи як множини її структурних властивостей; уведенням поняття *реальної інформації* як перетину структур систем, що зіставляються.

Розрізняємо модуси культури *ідеальні* (такі, що не мають субстратних властивостей) і *матеріальні* (усі інші). Серед останніх виділяються *матеріалізовані* (чілі субстратні властивості не є істотними) – пор. тезу П.Я. Гальперіна про «матеріалізовану форму дії». Розрізняємо також: *загальний* (загальнолюдський) модус; *особливі модуси* (зокрема, етнічні, суперетнічні, субетнічні, а також властиві професійним, віковим та іншим компонентам соціуму); *індивідуальні (особові) модуси* – див. *трактування особистості* у [6].

Запроваджується поняття «*активний модус культури*» («*агент культури*»); таким, зокрема, є соціалізований людський індивід. Агент культури має можливості («*оператори*»), див. [2; 3], з використання й змінювання модусів культури.

У змісті всіх модусів людської культури так чи інакше відображаються (детальніше див. [4]) особливості ідеальних модусів, представлених у *свідомості* людей, а саме: а) те, що вони містять ієрархічно структуровану інформацію (*знання*, у широкому сенсі); б) *рефлексивність* цих знань; в) описувана за допомогою поняття «*значення*» налаштованість знань до *комунікації* з іншими людьми (та із самим собою як іншим), необхідна, зокрема, для свідомої діяльності; г) описувана за допомогою категорії «*смысл*», у її психологічній інтерпретації, неабсолютність цих знань, тобто їхня пов'язаність із потребами індивіда – від вітальних (які є базовими) до вищих духовних.

Функціонування культури може бути трактоване як сукупність змін модусів культури (зокрема тих змін, що відбуваються завдяки активності агентів культури, – їхніх *впливів* на згадані модуси). Для опису використання модусів культури агентами культури доречно застосувати поняття «*модель*», у його узагальненій інтерпретації, запропонованій у [9] і поданій у формалізованому вигляді у [1]. Ця інтерпретація, спираючись на праці М.О. Бернштейна, Ю.М. Лотмана, Я.О. Пономарьова та ін., розглядає модель не тільки як засіб дослідження (як це прийнято у методології науки у контексті розгляду методу моделювання), але і як предмет дослідження. За [1], *моделью* вважається будь-яка система, передумовою використання якої є передбачувана наявність у ній реальної інформації про іншу (*модельовану*) систему. Точніше, модель – це система, що має таку (під)множину структурних властивостей (*модельну інформацію*), яка використовується агентом так, ніби це реальна інформація про модельовану систему. *Параметрами модельної інформації* слугають її *обсяг, адекватність* (близькість до реальної інформації) і *повнота*.

Моделі, в обговорюваній інтерпретації, бувають як *вторинними*, так і *первинними* щодо модельованих систем (елементарними прикладами є, відповідно, креслення, що робиться за готовою деталлю, і те, за яким вона виготовляється). Вторинні й первинні моделі постають предметами дослідження у різних галузях людинознавства, а також у біології, технічних науках тощо. У рамках пропонованого трактування культури модель – це модус культури, включений у *модельне відношення*. *Останнє* зв'яже три системи: 1) *модельовану систему*; 2) *модель*; 3) *агента*, який використовує модель.

В обговорювану концепцію використання модусів культури природним способом вписується вельми важливе для досліджень культури поняття «*знак*». Згідно зі вказаною концепцією, знаком деякого *позначуваного предмета* для *агента* культури є такий

предмет, який при впливові на агента з досить високою ймовірністю спричинює активізацію або формування у його складі (наприклад, у психіці людини) такого *модусу культури* (наприклад, психічного образу позначуваного предмета), який є *моделлю* цього предмета для *агента*. Сам *знак* (наприклад, слово природної мови) у загальному випадку не є моделлю позначуваного ним предмета. Але побудоване зі слів речення, що описує якусь ситуацію, моделлю цієї ситуації (для людини, яка розуміє вказану мову) є, бо мається на увазі, що речення і ситуація мають подібні структури.

Додаткові можливості для описування активності агентів культури надає теорія задач [2; 3], в основу якої покладена система понять із [1], у тому числі загальне поняття *задачі* як системи, обов'язкові компоненти якої – предмет, що перебуває в певному стані, і модель його потрібного стану.

Як розвиток і поглиблення системної методології аналізу культури ми запропонували теоретико-множинну модель культури й культурних процесів. Згідно з цією моделлю, зміни, що відбуваються в культурі, представлені за допомогою діахронічних відображень множин компонентів модусів культури [8]. Вихідним тут є використане в теорії множин та її системно логічних застосуваннях поняття *структури*. Нас, зокрема, цікавлять *структури порядку* й *алгебраїчні структури*. В описах культури структури порядку мають місце в універсальних класифікаціях, у тому числі науково-галузевих, які можна вважати класифікаціями особливих модусів культури. Точніше кажучи, структура порядку визначена на множині модусів культури, включених в ієрархічну (багаторівневу) класифікацію. Найбільш повними (і загальними) із класифікацій цього типу є бібліотечні, зокрема UDC (докладніше див. [8]).

Впливи модусів культури ми розглядаємо як зумовлене активністю агентів культури, зокрема цілеспрямованою, формування нових її модусів шляхом перетворення вже існуючих. Виділений для опису цілеспрямований вплив відбувається, будемо вважати, на тлі множини інших впливів, деякі з яких також можуть бути цілеспрямованими. У складі відображення, що описує будь-який цілеспрямований вплив, виділимо *предметні* (прообраз, образ) і *функціональні* складові (описувані функціями форми активності агентів). У загальному вигляді культурні впливи можуть бути представлені як відображення множин (символ «:» використано для позначення відношення функціональних і предметних компонентів відображення): Функції :: Прообрази → Образи. Вище було викладено модельне трактування знаку, тепер розглянемо теоретико-множинне представлення культурних впливів, компонентами яких постають знакові системи.

Знак в алгебраїчній структурі модусів культури може займати будь-яке місце у кортежі відображень, – таким чином, можна розглядати кілька типів «знакових» культурних впливів, де компонентами відображень є *матеріальні* (Речі) та *ідеальні* (Уявлення) модуси культури. Якщо розглядати в якості компонентів відображення тільки по одному модусу культури (елемент кортежу відображення – модус культури), то одержимо найпростіші приклади культурних впливів, описуваних відображеннями.

Розглянемо приклади, що спрощено ілюструють схематизм опису культурних впливів, компонентами яких є знакові системи (позначені як «Знаки»). При цьому, вони можуть бути як матеріальними, так і ідеальними модусами культури.

1. *Знаки* :: *Знаки1* → *Знаки2*. Переклад тексту з однієї мови на іншу. Кожному елементу тексту, що підлягає перекладу (*Знаки1*) у процесі перекладу поставлені у відповідність

елементи іншого модусу культури – перекладеного тексту (*Знаки2*) – згідно із множиною законів, закріплених у словниках і граматиках мови оригіналу й мови перекладу (*Знаки*).

2. *Знаки* :: *Знаки1* → *Речі*. Виготовлення, відповідно до технічної документації, нової технологічної форми зовнішньої реклами. У цьому випадку елементи тексту певної рекламної продукції (*Знаки1*) поставлено у відповідність предметним компонентам рекламного виробу (*Речі*) за законами, викладеними у технічній документації даного проекту (*Знаки*).

3. *Знаки* :: *Речі1* → *Речі2*. Складання меблевого гарнітура за письмовою інструкцією. Елементи із множини нероз’ємних частин меблевого гарнітура (*Речі1*) поставлено у відповідність зібраному в ціле предмету (*Речі2*) за законами, викладеними в інструкції для складання даного гарнітура (*Знаки*).

4. *Уявлення* :: *Знаки1* → *Знаки2*. Створення письменником літературного твору. Елементи множини символів і граматичних правил природної мови/мов (*Знаки1*) поставлені у відповідність елементам множини, що складає текст літературного твору (*Знаки2*), за законами множини, що складається з ідеальних елементів, – задуму літературного твору (*Уявлення*).

У будь-якому реальному культурному впливі функціональними й предметними складовими можуть поставати численні модуси культури, як матеріальні, так і ідеальні. Для прикладу, розглянемо детальніше можливий склад кортежу відображення модусів культури при *створенні письменником літературного твору*. У складі кожного з компонентів кортежу відображення для опису такого культурного впливу можна виділити різні модуси культури.

У якості *функціональних* компонентів відображення, при поглибленому аналізі, можна виділити як різні складові уявлень автора про задум свого твору, так і інші модуси культури. У складі *Уявлень*, окрім тих, що стосуються теми, структури, сюжету і персонажів твору, можуть бути виділені уявлення про передбачуваних читачів, про морально-етичні рамки літературної творчості, про зразки літературної творчості попередників та ін. Крім *Уявлення*, до функціональних складових даного процесу можна віднести й інші особові модуси культури автора, зокрема його професійні вміння й навички (патерни організації письменницької праці, наприклад).

Як компоненти *прообразу*, крім зазначених у прикладі знакових систем мови, можуть бути враховані інші знакові модуси: замітки про задум твору, виписки з довідкової літератури, літературні цитати, попередні твори даного автора та інших авторів. Компонентами прообразу можуть бути й незнакові особливі й особові модуси культури: *ідеальні* (ціннісні орієнтації автора, його етичні принципи та ін.) і *матеріальні* (до них ми відносимо професійні вміння, матеріали й устаткування та ін.).

У складі *образу* – тобто результату творчого процесу, описуваного як відображення модусів культури, – крім тексту літературного твору, можна розглядати мовні та стильові новації, введені автором – останні можуть в подальшому отримати статус особливих модусів культури в працях мовознавців і літературних критиків. До ідеальних компонентів образу можна віднести змінене уявлення автора стосовно різних гуманітарних складових культури (про цінності, мораль, право та ін.). А до предметних модусів – матеріальний добробут автора та ін.

Наведеними прикладами ми продемонстрували деякі можливості системного аналізу культури. Вище розглянуто (у спрощеному вигляді) лише 4 типи відображень, в яких представлено культурні впливи, компонентами котрих є знакові системи, Теоретично можливими є 27 варіантів відображень, кожний з яких, як вважаємо, може слугувати формалізованим описом реальних культурних феноменів і таким чином сприяти поглибленню наукового розуміння як культурних процесів, зокрема таких, що вивчають у психології, мовознавстві та семіотиці.

Теоретичні здобутки, стислий огляд яких подано вище, знайшли застосування, серед іншого, в аналізі наукової діяльності, включно з її комунікативними аспектами, [5]; у розробці стратегій універсалізації представлення наукових знань [7]; в аналізі культуротвірної функції психологічної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г.А. Система понятий для описания объектов приложения интеллекта // Кибернетика. – 1979. – № 2. – С. 109–113.
2. Балл Г.А. Базовые понятия общей теории задач: Препринт-79-23. – К.: Институт кибернетики АН УССР, 1979. – 26 с.
3. Балл Г.А. Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект. – М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
4. Балл Г. Интегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 25–53.
5. Балл Г.А., Мединцев В.А. Модернизация научной коммуникации: актуальные проблемы и подходы к их решению // Регионы России: стратегии и механизмы модернизации, инновационного и технологического развития: Труды VII Междунар. научно-практич. конференции. – М.: ИНИОН РАН, 2011. – Ч. 1. – С. 525–529.
6. Балл Г.А., Мединцев В.А. Понятие «личность» в контексте модельной трактовки культуры // Мир психологии. – 2012. – № 3. – С. 17–30.
7. Балл Г.А., Мединцев В.А. Стратегии универсализации представления человековедческих знаний // Россия: Тенденции и перспективы развития. Вып. 7. Ч. II. – М.: ИНИОН РАН, 2012. – С. 668–673.
8. Балл Г.А., Мединцев В.А. К построению формальных моделей культурных процессов // Горизонты образования. – Севастополь, 2013. – № 3. – С. 186–193.
9. Войтко В.І., Балл Г.О. Узагальнена інтерпретація поняття моделі // Філософська думка. – 1976. – № 1. – С. 58–64.
10. Выготский Л.С. Мышление и речь. Изд. 5, испр. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
11. Интегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці: Монографія / За ред. Г.О. Балла. – К.: Імекс-ЛТД, 2012. – 206 с.
12. Костюк Г.С. Избр. психологические труды. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
13. Шрейдер Ю.А. Равенство, сходство, порядок. – М.: Наука, 1971. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 13.08.14

Г. Балл, доктор психол. наук, проф., член-корр. НАПН Украины
Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины, Киев
В. Мединцев, канд. психол. наук.
Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины, Киев

МОДУСЫ КУЛЬТУРЫ КАК ЕДИНИЦЫ ЕЁ АНАЛИЗА

Совокупность культурных феноменов может быть представлена как система модусов культуры, каждый из которых можно рассматривать как её единицу. Показано, что модусы культуры могут быть представлены как модели и как компоненты отображений, описывающих культурные воздействия. Приведены модельная трактовка знака и способ описания культурных воздействий, компонентами которых являются знаковые системы.

Ключевые слова: модусы культуры, анализ по единицам, модель, знак.

G. Ball, Doctor of Psychol. Sc., Prof., Corresp. Member of the NAPS of Ukraine
G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the NAPS of Ukraine, Kyiv
V. Medintsev, PhD
G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the NAPS of Ukraine, Kyiv

CULTURE'S MODI AS UNITS OF ITS ANALYSIS

Totality of cultural phenomena can be represented as a system of culture's modi, each of which can be regarded as its unit. It is shown that culture's modi can be represented as the model and as components of the function, which describes cultural influences. The model interpretation of the sign and the description of cultural influences which are components of sign systems, are presented.

Keywords: culture's modi, units of analysis, model, sign.